

Mi a magyar? Egy új nemzetfogalom felé

Minden közösség és minden emberi tevékenység részben leíró, részben értékalkotó. Ez mit jelent? Ez a valorizálás egyszerre pozitív és negatív irányba mutat, és ami egy közösséget illet, azt az üzenetet tartalmazza, hogy mi másfajta vagyunk, azaz jobbak, rosszabbak, szerencsétlenebbek stb. mint más közösségek. Tehát választ adnunk arra a kérdésre, hogy mi a magyar, bármilyen vélt vagy valódi „tudományos szempontból” alapvetően lehetetlen – amit magunkról mondunk, azok kivétel nélkül önleíró narratívák. Egyáltalán, hogyan is lehet felmérni a jót, a rosszat, a szerencsét, amikor közösségekről van szó? Ebből a kontextusból kiindulva más szempontokból kell megközelíteni a kérdésre adandó választ.

Itt az attribúció-elmélet segíthet: durván, ez az elmélet felhívja arra a figyelmünket, hogy az öndefiníció szükségszerűen torzít. A kívülálló, a nem odatartozó másképpen lát bennünket, mivel más a perspektívája, más az appercepciója, mint a miénk. Azonban, ha a saját és a kívülálló narratívákat, leírásokat összehasonlítjuk, akkor a különbségekből kiindulva el lehet kezdeni a válasz megfogalmazását.

A kollektív narratívákat lehet komparatista módszerekkel is vizsgálni. Például minden közép-európai közösség magát Európa utolsó védőbástyájának látja, a dél-kelet-európaiakról nem is beszélve. Oroszország ezt a narratívát most aktívan alkalmazza, amikor önmagát az iszlám elleni védőbástyának tekinti, és összekapcsolja azzal az állítással, hogy mindeddig kétszer mentette meg az európai civilizációt: Napóleontól és Hitlertől.

Tükör által homályosan: amit magunkról mondunk, azt elkerülhetetlenül egy kollektív alapon kialakított diskurzrendszer keretében alkotjuk. A keretek struktúrája nagyon hasonló Közép-Európában, bár a tartalom változik. (Ami nekünk Mohács, az a cseheknek a fehérhegyi csata, a lengyeleknek pedig az államiség felszámolása, a *Finis Poloniae*.)

Így már meg lehet határozni egyes vonásokat, különbségeket: az a magyar, amiről mi beszélünk, illetve hallgatunk. Természetesen mások is beszélnek, beszélhetnek ugyanazokról a témákról, de nem úgy, mint mi. A törököknek Mohács diadal, a nagy Szolimán országlása pedig egy civilizatórikus teljesítmény. Hiába háborodunk ezen fel: a közösségek másképpen alakítják saját múltjukat. Ugyanígy egyes dolgokról mi is hallgatunk. Az angolokhoz képest az első világháború nem játszik különösebben fontos szerepet a mi narratíváinkban, miközben Angliában csaknem hetente mutatnak be egy új tévésorozatot vagy könyvet

1914–18-ról, illetve a második világháború győztes brit haderőiről. Ezzel párhuzamosan az angol világháborús narratívában Közép-Európa nem játszik szerepet: Budapest ostromáról az angolok nem tudnak semmit. Ebből kiindulva azt a megállapítást lehet megkockáztatni, hogy a magyar az, amiről közösen beszélünk, amit közösen elfogadtunk, megkérdőjelezhetetlen igazság, helyesen a mi igazságunk – tudományosan: egy igazságállítás.

A legfontosabb ismérve a magyar diskurzusrendszereknek – aminek komoly szerepe van a közélet csaknem minden területén, és gyakran a magánélet területén is – a kettős modernségnek nevezhető jelenség. Ez az, amit a magyar szóhasználat a népies-urbánus kétosztatúságnak nevez. Szögezzük itt le, hogy ez a megosztottság nemcsak egy magyar különlegesség, hanem valamilyen formában a környező, tehát más, később modernizáló közösségeknél is felismerhető, bár lehet, hogy ennek a dichotómiának az intenzitása, a szerteágazósága, politikai leterképezettségéje valóban egy (kortárs) magyar különlegesség. A jelenség alapvető vonása egy nehezen megválaszolható kérdés: milyen legyen a magyar modernség? Nagyrészt a nyugaton kialakított megoldások, elvárások átvételét célozza-e meg, vagy egy vélt-valódi magyar elemekből összeállított modell legyen? A vagy-lagosság feltételezése hamis, a helyes válasz szerintem az, hogy a magyar modernség mindkét tőből kell, hogy táplálkozzék. De a választáson alapuló kérdés feltevése egy valódi és állandó jelleggel újratermelő dilemmát hoz létre, jóllehet ez más-más formában bukkan elő. Továbbá a kérdésfeltevés eme formája azért is hamis, mert feltételezi az egységes, egyöntetű, egyetemes Nyugatot, a sima, zökkenőmentes import lehetőségét, a helyi magyar befogadó kontextus értéktelenségét, illetve passzivitását. Sajnos a dilemma hamissága nem jelenti azt, hogy nem hatásos, és a mindenkor magyar értelmiségnek kiemelt szerepe van a vagy-lagosság megközelítés továbbélésében.

Minden közösség kialakítja saját diskurzusrendszerét, amelynek segítségével tényeket befogad és kizár. Ebben a folyamatban az értelmiségnek kimagasló szerepe van: az értelmiség egy emlékezethegemóniát, egy emlékezetrendszert hoz létre, illetve szeretne létrehozni. Természetesen, ahol nem egységes az értelmiség, és ahol az értelmiség összefonódik a politikai hatalommal, ott a közösség két vagy több emlékezetrendszer versengésének van kitéve, mint ahogyan ez Magyarországon is észlelhető. Közép-Európában a modernség késleltetett megjelenése a domináló élmény, és ez egy külön áthidalhatatlan dilemmát hoz magával: egyszerre kell megvédeni a közösség értékeit, létét a nyugat által működtetett modernizációs hatalommal szemben, ámde ezt a nyugaton kitermelt modernségmodellek átvételével kell megkísérelni. Ennek a folyamatnak a magyar változata komoly ellenállást váltott ki, amely ellenállás egy polarizációt indított el, és ez a mai napig is velünk van. Mindennek következtében a magyar emlékezet két különálló, gyakran ellentétes, egymást tagadó, erősen valorizált formát öltött és ölt. Lehet ezt kuruc–labanc ellentétnek nevezni, a már említett népies-urbánusnak, illetve jobboldali-baloldali átpolitizáltságnak. Mindebből arra is lehet következtetni, hogy nem jött, nem is jöhet létre az egységes magyar diskurzus-

rendszer, addig ameddig a magyar modernség kérdésére nem születik egy általánosan elfogadott válasz.

Arra a kérdésre, hogy „mi a magyar?” tehát egy bizonyos választ már tudunk adni: attól függ, hogy melyik diskurzus- és emlékezetrendszerből indulunk ki. A fent említett kétosztatóság csaknem mindent átminősít, átszínez, átértékel – gondoljunk csak a kommunizmus mai elemzéseire. Van, aki azt egyhangúlag elítéli, a büntettekre, a szenvedésre, a megaláztatásokra helyezi a hangsúlyt, míg a másik oldalon a felülről irányított, valamelyest torz, de mégis modern társadalmat megalkotó rendszerként értelmezi. Tegyük hozzá: mind a két változatban van valami elfogadható, felismerhető elem, de az elemek értékelése egészen más irányba viszik az ellentétes diskurzusok szószólóit. Mindez nagyon is bonyolítja a magyarságfogalom mai meghatározását, már csak azért is, mert egyik fél sem ismeri el a másiknak a létjogosultságát, hanem a magyar tudatnak, a magyar társadalomnak egy destruáló elemét véli benne felfedezni. A polarizálódás pedig nemcsak hogy magát termeli újra, hanem ezt dinamikusabban tovább feszíti, erősíti, így két egymástól különálló, egymást tagadó emlékezetrendszert táplál. Továbbá, az egész dichotómiát méginkább bonyolítja a Trianon-effektus, a határontúliak eltérően alakuló magyar identitástudata, a kisebbségi lét és a nem magyar többség kényszeralkalmazkodás következményeként, valamint ennek a folyamatnak a visszahatása a kétosztatú Magyarországra. A magyarországi polarizáltság magába szívja, saját szükségletei, aspirációi szerint rendezzi át a határontúliak identitását, diskurzusait, emlékezetét, kiszűrve a neki hasznavehetetlen elemeket, illetve felnagyítva a használhatókat, ezáltal pedig egy nem tudatosított, a kisebbségekkel szembeni leértékelést visz végbe, újabb sérelmeket, félreértéseket termelve.

Van-e ebből a csapdahalmazból kiút? Van, de az egy olyan mértékű önkorlátozást és kompromisszumkészséget igényel, és a múltban elszenvedett sebek olyan tudatos elfelejtését, amelyre egyelőre csak a politika és nem az értelmiség tud gyógyírt találni. Ezt pedig valószínűleg csak egy, az eddigieknél nagyobb, veszélyesebb válsághelyzet tudja előidézni.

Időközben egy-két lépést azért meg lehetne kísérelni, evégett javaslom az „új magyar nemzetfogalom” gondolatát.

Kezdjük a közelmúlttal: volt egyszer egy státustörvény, élt egy kis ideig, majd ellenfelei eltüntették. Ezek az ellenfelek, mondhatni, felelőtlenül viselkedtek, mivel alapvetően nem értették, hogy a törvény miről szólt. Látszólag egy etnikai alapon létrehozott kedvezményrendszert alkalmazott volna a törvény. Ebből állt a megnevezés – a státustörvény ellenfelei egy leegyszerűsített látszathoz egy egytényezős ellentétet hoztak létre, miszerint etnikai alapon nincs engedélyezve a politizálás. A felelőtlenség tehát ebből a redukálásból állt.

Ha viszont más szempontból nézzük az alapokat, egy jóval árnyaltabb kép rajzolódik ki előttünk, ami túlmutat az etnizálás kérdésén. Az alapelv kézenfekvő: a magyar–magyar kapcsolat nem fog eltűnni, bármi történik Európában, beleértve Közép-Európát, mert a határon túli magyar közösségek nem önkéntes

alapon keletkeztek, ugyanis az ott élő emberek sohasem kérték belépésüket a határon túli államok (Szlovákia, Románia, Szerbia, Ukrajna) kötelékébe. Így Budapest és a határon túli közösségek kapcsolatát mindenképpen szabályozni kell.

Egy ilyen szabályozási rendszer azonban elkerülhetetlenül politikai következményekkel jár, mivel itt az állam, ill. államok hatalmáról van szó. A központi kérdés ebben a kontextusban pedig a következő: mennyire él még a mai Európában a hagyományos, kemény határvonalakat fenntartó, kizáró jellegű nemzeti szuverenitásos felségterületi állam? A válasz ellentmondásos, mivel az európai integráció elve mintha egyszerre mind a két lehetőséget képviselné, amennyiben az integráció eleve a szuverenitás hosszú távú felszámolását célozza meg, amíg a nemzetközi rendszer stabilitását elvben az állam sérthetlensége szavatolja. Egy több évtizedes folyamat a kemény állam puhulására mutat (pl. Schengen): ennek a felismerésnek komoly következményei vannak a magyar–magyar kapcsolatrendszerrel illetően, beleértve a magyar állam és a szomszéd államok szuverenitásfelfogását. Valamennyire leegyszerűsítve: az Európai Unió tagállamainak csak részben van kizárólagos belügye, mivel az EU szabályozási rendszere, illetve döntéshozatala a hagyományos állam hatalomgyakorlásának legalább a felét érinti.

A folyamatokat még inkább bonyolítja a magyar–magyar kapcsolatrendszer egyedülálló lényege, lévén hogy különbözik sok más európai kisebbség-rokonállam viszonyától. Az utódállamoknak a mai napig nem sikerült magukat legitimáltatni az ott élő magyarok szemében. Jogilag Trianon, illetve az 1947-es Párizsi Békeszerződés megkérdőjelezése nem jöhet szóba, de politikailag a többség etnikai világára alapozott berendezkedés kizárja az ott élő magyarokat alanyi közpolgári jogaikból, ennek következtében egyes területekből egyszerűen kimaradnak, pl. az erőszakszervek vezetéséből (egyetlen egy magyar tábornok sem szolgál a szlovák hadseregben) és ami még aggasztóbb: a felsőoktatásban lényegesen alacsonyabb a magyar diákok aránya, mint a többségieké (Szlovákiában a szlovákoké kb. 18%, a magyaroké kb. 7–8%: ezt diszkriminációnak is lehet nevezni.)

Ennek fényében a mindenkori magyar államra egy többdimenzionális feladat vár: a szomszéd államokban élő magyar közösségek számára egy támogatási rendszerrel kell létrehozni, a magyar–magyar viszonyt hatékonyan, átláthatóan és demokratikusan kell kezelni, harmadrészt ugyan a magyar állam nem vállalkozhat a szomszéd államok demokratizálására, azonban amennyiben a demokrácia fogyatékoságai következtében az ott élő magyarok hátrányos helyzetbe kerülnek, ennyiben a magyar állam vállalhat szerepet.

Ebből kiindulva a kettős állampolgárság csupán egy technika a magyar–magyar kapcsolatrendszer szabályozását illetően. Tudjuk, elég sok az effajta precedens Európában (Németország, Írország, Finnország, Görögország mind működtet a státustörvénynél jóval szélesebb állampolgársági rendszereket), tehát a nemzetközi hasonlatoktól nem kell megijedni.

Mindemellett a magyar–magyar kapcsolatnak van még egy eddig feltáratlan vetülete: ez pedig a magyar multikulturalizmus. Itt a 2004. májusi esztergomi

nyilatkozat a kiindulópont. A nyilatkozat legfontosabb tétele a magyar kulturális közösség elvének felkarolása volt. A közösség nem etnikai alapon szerveződik: bárki lehet tagja ennek a közösségnek. Ezáltal létrejön a magyar ajkúak közössége, amelyet hungarofóniának is lehet nevezni, a frankofónia, a francia nyelvközösség nyomán. A hungarofón közösség a magyar értékek és örökség gyarapítását segítené elő azzal, hogy a szomszéd- és egyéb államokban élő magyar közösségek egy állandó párbeszéd részeseivé váljanak.

Tűnhet mindez túlzottan optimistának: valóban rengeteg visszatetsző jelenséggel találkozhatunk a kisebbségek mindennapi életében, de az itt felvázolt távlat egy kiegyensúlyozottabb képet kívánt nyújtani Európáról és az abban rejlő lehetőségekről. Végző soron nagyon sok minden rajtunk múlik: tekintsünk el a peszsimizmustól, bár kézenfekvő, hogy az is egy tősgyökeres magyar érték.